

مسجد جامع کerman

رشد آموزش هنر
 دوره پنجم اشمارة دو
 زمستان ۱۳۸۶

در جمع، منزلتی خاص دارد، زیرا فرد را با جامعه پیوند می دهد و بیانگر حرکت جامعه در جهت زهد است. به عبارت دیگر، پیوند بین فرد و جامعه، و جامعه و زهد است [پیرنیا، شیرازی و ماهرالنقش، ۱۳۸۵: ۱۵].

خانه‌ی خدا، نام خاص کعبه، برای مساجد، ستایش و یا مقدس دانستن این مکان تدریجاً تا بدان جا رسید که ورود به مسجد را تابع مقررات و یا رسومی خاص کرد. در دین اسلام، به جای آوردن نماز

نگاهی به تاریخ مسجد در سده های اولیه ی اسلام، از فزونی یافتن ستایش مسجد حکایت دارد و نشان می دهد، از آن در مقام یک مکان متبرک برای نیایش و توسل به خدا یاد می کنند. به خصوص با به کار بردن لفظ «بیت الله» به معنی

توجه کنید نگاه صفحا مسجد جامع کerman

در ایران، وجود صحراهای پهناور در شرق ایران، فلات خشک و بی‌آب و علف در مرکز و غرب ایران، و در نهایت سواحل زیبا و سبز و خرم دریای خزر آب و هوای بسیار متنوعی را رقم زده است که از تابستانی گرم و خشک تا زمستانی سرد و برفی را شامل می‌شود. اما وجود همین شرایط اقلیمی، تأثیرات مثبت و مهمی در طرح‌ها و نوع ساخت معماری مساجد داشته است. به همین دلیل، در مناطق گرم و خشک، وجود نمازخانه‌ای بزرگ و خنک (شیستان) ضرورت داشت که این نیاز در نهایت به طراحی و ساخت اتاقک‌های گنبدی شکل نسبتاً بزرگ، با روزنه‌های بسیار کم برای جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید منجر شده است. مسجدهایی که به همین

مناسبت بسیار وسیع بودند، «مسجد العظم» یا «مسجد الجامع» و به اختصار «الجماعه» و به ویژه «جامع» نامیده می‌شدند و از آن‌رو که خطبه از ویژگی‌های نماز جمعه بود، هم چنین به نام‌های «مسجد الخطبه»، «جامع الخطبه» یا «مسجد منبر» هم برمی‌خوریم [پیشین]. وجود مسجدهای وسیع، به ویژه برای برگزاری نماز جمعه ضرورت دارد که باید به جماعت و درهر شهر در یک مکان خاص برگزار شود، و حتی اگر مسجد گنجایش افراد نمازگزار را نداشته باشد، در فضای آزاد و یا جای دیگر خوانده شود.

شهر اصفهان، از اوایل اسلام به خاطر در مرکز قرارگرفتن و داشتن زیبایی‌های طبیعی اش، مستعد بزرگ شدن بود و ناگزیر می‌باید از مسجد جامع بزرگ تری برخوردار می‌شد. «مسجد جامع اصفهان» بنایی باشکوه در شهری است که در اعصار کاملاً متفاوت و در دوران فرمانروایان متعدد، به پایتختی برگزیده شده است [پوپ، ۱۳۶۳: ۱۰۶]. این مسجد که «مسجد جمعه» و «مسجد جامع عتیق» نیز خوانده شده است، یکی از کهن‌ترین و مهم‌ترین بناهای شهر اصفهان است. شهرت این مسجد به خصوص از آن جهت است که انواع شیوه‌های معماری اسلامی دوره‌های متفاوت را در بر دارد. بقایایی که از

معماری آن برج مانده است، آثاری از دوره‌ی خلفای عباسی تا دوران دیلمیان، سلجوقیان، ایلخانیان و مظفریان را شامل می‌شود که هر یک در ساختمان بخشی از آن سهم بوده‌اند.

کهن‌ترین عنصر معماری که در بقایای این مسجد یافت شده، پایه ستونی است که طی حفاریات انجام شده در این مسجد به دست آمده و به دوره‌ی ساسانی مربوط است. از این‌رو می‌توان چنین تصور کرد که بنایی مربوط به عصر ساسانی، در محل کنونی مسجد جامع اصفهان بوده است [پیرنیا، شیرازی و ماهرالنقش، ۱۳۸۵: ۱۸].

در بیست ساختمان کاملاً متمایز آن، بیش از ۸۰۰ سال از معماری ایران هویداست و تاریخ آن از سده‌ی یازدهم تا هجدهم میلادی را دربرمی‌گیرد. در عمر طولانی آن، بارها جنگ پیش آمده و بارها ساختمان آسیب دیده و بازسازی شده است [پوپ، ۱۳۶۳: ۱۰۶].

در حال حاضر، نظر کلی بر این است که نخستین بنای اسلامی در این محل به عصر خلافت منصور عباسی (۱۵۹-۱۳۷ هـ. ق)، مربوط می‌شود. بنایی که در این زمان برپا گردید، نقشه‌ای ساده داشت و از خشت ساخته شده بود که بقایای آن هنوز هم در بعضی قسمت‌های مسجد به چشم می‌خورد. معماری آن به «شیوه‌ی خراسانی» معروف است. شیوه‌ی خراسانی به فاصله‌ی

سده‌ی اول تا چهارم هجری منسوب است و دوره‌ی عباسی و اوایل دوره‌ی آل زیاد را در برمی‌گیرد.

به نظر می‌رسد که طی سده‌ی سوم هجری، حریقی در این بنا رخ داد که طی آن، سقف‌های چوبی از بین رفت. نقشه‌ی این بنا شامل حیاطی به شکل مربع مستطیل بود که در چهار طرف آن، فضاها‌ی ستون‌داری وجود داشت. تعداد ردیف‌های ستون‌ها در فضاها‌ی شمالی و جنوبی از فضاها‌ی شرقی و غربی بیشتر و فاصله‌ی بین ستون‌های وسطی نیز وسیع‌تر بود. آرایش مشابهی را می‌توان در تازی خانه‌ی دامغان، مسجد منجرج و مسجد جامع نایین مشاهده کرد [پیرنیا، شیرازی و ماهرالنقش، ۱۳۸۵: ۱۹-۲۰].

این بنا یک حیاط چهار ایوانی (۶۰ × ۷۰ متر) دارد که به وسیله‌ی رواق‌ها و دهلیزهای روباز دو طبقه‌ی دارای کاشی‌کاری یا آجر نخودی احاطه شده است. ایوان درازی که به ویژه کاشی‌کاری آراسته‌ای دارد، به یک شبستان گنبددار باز می‌شود که بنا بر کتیبه‌اش، به فرمان نظام‌الملک، در آغاز پادشاهی ملکشاه در سال ۱۰۷۲ م (۴۵۱ هـ. ق) و به یقین پیش از سال ۱۰۷۵ م (۴۵۴ هـ. ق) ساخته شده است [پوپ، ۱۳۶۳: ۱۰۶].

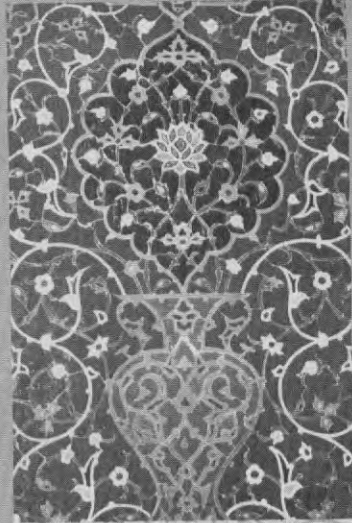
شایان ذکر است که در اصلی مسجد در جنوب شرقی صحن آن واقع شده است. در ادامه به شرح ساختمان‌های متفاوت آن می‌پردازیم.

الف) ساختمان ضلع جنوبی مسجد

در این ضلع مسجد، همانند هر مسجد نمونه‌ی ایرانی دیگر، ساختمان‌های اساسی و اصلی بنا شده‌اند که از خشت خام بوده‌اند. در محل ساختمان‌های مسجد اولیه و یا در مجاورت آن‌ها، در دوره‌ی سلجوقیان در قرن پنجم هجری، مسجد باشکوه‌تری که در عین حال به تزیینات آجری و گچی نیز آراسته بوده، ساخته شده و بین سال‌های ۴۶۵ تا ۴۸۵ هجری، گنبد معروف نظام‌الملک در دوره‌ی سلطنت ملکشاه در این ضلع از مسجد بنا شده است [هنر فر، ۱۳۵۰: ۷۰].

گنبد خواجه نظام‌الملک، گنبد عظیمی به قطر ۱۷ متر است که روی گوشواره‌های سه‌پره قرار دارد. گوشواره‌ها به نوبه‌ی خود روی پایه‌های قطور استوانه‌ای قرار گرفته‌اند که در قسمت فوقانی، دارای گچ‌بری‌های متکایی سبک عباسی هستند.

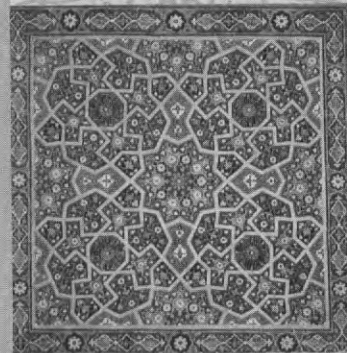
در جلوی این گنبد آجری به طرف صحن مسجد،

کاشی معرق ایوان جنوبی

رشد آموزش هنر
۲۴
دوره پنجم / شماره دو
زمستان ۱۳۸۶

کاشی معرق ایوان جنوبی

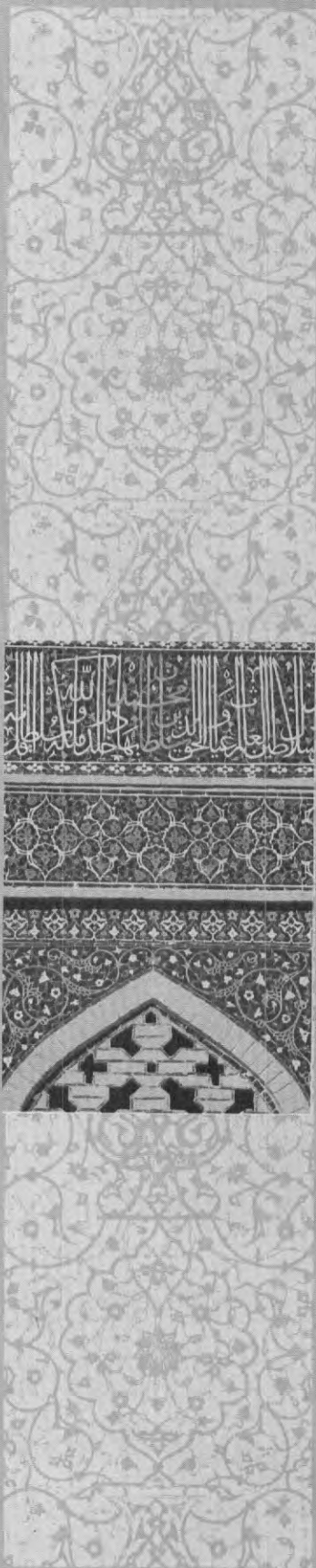
ایوان جنوبی قرار دارد که اساس ساختمان آن سلجوقی است و در اوایل قرن ششم هجری بنا شده است. البته سقف آن که از مقرنس های درشت ترکیب شده، در آخر قرن نهم هجری به امر حسن بیک آق قویونلو از نو ساخته شده است و مناره های طرفین ایوان هم ظاهراً در زمان وی بنا شده اند. داخل یکی از مقرنس های ایوان، کتیبه ای از اصلاحات و تعمیرات دوره ی حسن بیک بهادرخان به تاریخ ۸۸۰ هجری موجود است. از اهره های مرمری و صفحه های گوناگون از کاشی کاری های معرق برجسته که قسمت های پایین این ایوان را تزیین کرده است و کاشی کاری پشت بغل های طاقماهای فوقانی و تحتانی اطراف صحن، متعلق به دوره ی حکم رانی اوزن حسن است. به نظر بعضی از باستان شناسان، دخالت اوزن حسن آق قویونلو در تغییر وضع سلجوقی مسجد جامع، خیلی بیش از پادشاهان صفویه بوده است.

کتیبه ی داخل دور هلال این ایوان و کتیبه نمای دور طاق آن که از ۱۴ لوحه ی بزرگ و ۱۳ لوحه ی کوچک ترکیب شده، متعلق به زمان شاه طهماسب است و کتیبه ی داخل ایوان که به نام همین پادشاه است، تاریخ ۹۳۸ هجری را دارد. کتیبه ی افقی فوقانی ایوان جنوبی از دوره ی شاه عباس دوم، حاکی از تعمیرات آن زمان به سال ۱۰۷۰ هجری است.

طرفین گنبد و ایوان مذکور، دو چهلستون قرار دارد که در عهد سلجوقی و در زمان سلطنت و فرمانروایی جانشینان ملکشاه، یعنی در اوایل قرن ششم هجری، ساخته شده است. در طرفین چهلستون های مزبور در سمت مشرق و سمت چپ دالان و ورودی مسجد، ساختمان های دوره ی آل مظفر، از قرن هشتم هجری مشاهده می شوند که طاق ها و ستون های آجری جالب و متنوعی دارند و راهرو جنوب شرقی مسجد، آن ها را از ساختمان سلجوقی جدا می کند. در قسمت مغرب، چهلستون دیگری از قرن یازدهم هجری از دوره ی شاه عباس کبیر موجود است که سبک ساختمان طاق ها و ستون های آن، از چهلستون های سلجوقی واقع در همین ضلع پیروی می کند و آن را به نام چهلستون شاه عباسی می شناسند [هنرفر، ۱۳۵۰: ۷۱-۷۰].

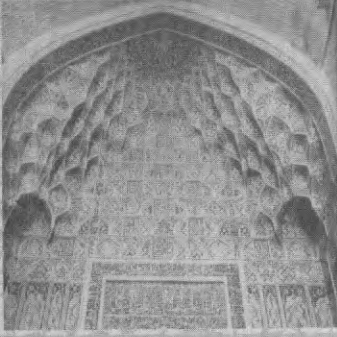
ب) ساختمان های ضلع غربی

ایوان غربی مسجد، مهم ترین قسمت این ضلع است. اساس آن سلجوقی و در اوایل قرن ششم هجری ساخته شده است. ایوان غربی مسجد جامع اصفهان را «صفه ی استاد»

جزئی از تزئینات ترومپه یالای در و خطوط کتیبه که با حروف بلند نوشته شده حاشیه گلدار را نقوش اسلیمی وجود دارد.

تالار جنوبی مدرسه که در سال ۷۶۸ هـ. ق ساخته شده است

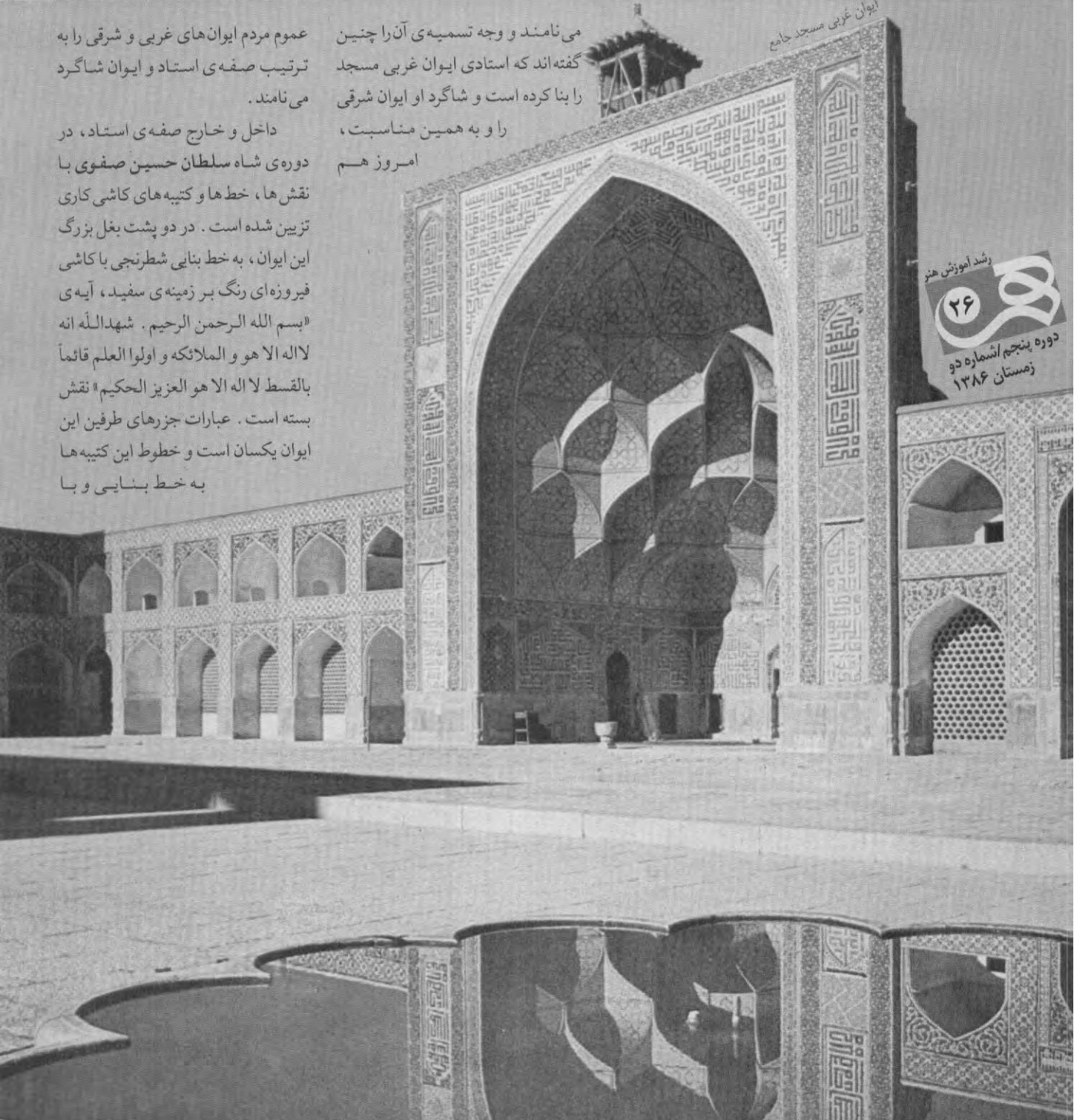
عموم مردم ایوان‌های غربی و شرقی را به ترتیب صفه‌ی استاد و ایوان شاگرد می‌نامند.

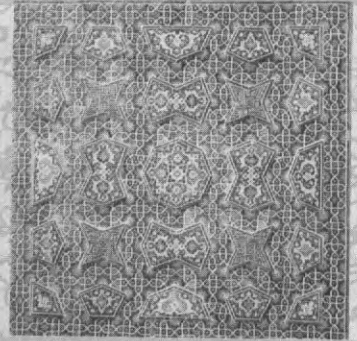
داخل و خارج صفه‌ی استاد، در دوره‌ی شاه سلطان حسین صفوی با نقش‌ها، خط‌ها و کتیبه‌های کاشی‌کاری‌ترین شده است. در دو پشت بغل بزرگ این ایوان، به خط بنایی شطرنجی با کاشی فیروزه‌ای رنگ بر زمینه‌ی سفید، آیه‌ی «بسم الله الرحمن الرحیم. شهد الله انه لا اله الا هو والملائکه و اولوا العلم قائماً بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم» نقش بسته است. عبارات جزرهای طرفین این ایوان یکسان است و خطوط این کتیبه‌ها به خط بنایی و با

می‌نامند و وجه تسمیه‌ی آن را چنین گفته‌اند که استادی ایوان غربی مسجد را بنا کرده است و شاگرد او ایوان شرقی را و به همین مناسبت، امروز هم

ایوان غربی مسجد جامع

رشد آموزش هنر
۲۶
دوره پنجم اشماره دو
زمستان ۱۳۸۶

نفیسی است که در انتهای داخل ایوان نصب شده. خطوط بسیار زیبایی کوفی گل و بوته دارد در طاق بالای قطعه سنگ مزبور، بر زیبایی این قسمت از مسجد افزوده است. ایوان مزبور دارای تزیینات آجری فراوان و نیز یک کتیبه‌ی گچ بری از دوره‌ی سلیمان صفوی و اواخر قرن یازدهم هجری است.

در طرفین ایوان مزبور، چهلستون‌هایی از دوره‌ی دوم عهد سلجوقی قرار دارند که از نظر معماری از قسمت‌های جالب و تماشایی مسجد جامع اصفهان هستند. در شمال این ایوان و چهلستون‌های طرفین آن، چهلستون دیگری وجود دارد که واسطه‌ی اتصال ساختمان‌های دوره‌ی دوم عهد سلجوقی به گنبد تاج‌الملک است. تمامی این چهلستون در انتهای ضلع شمالی مسجد قرار دارد.

آخرین قسمت از ساختمان‌های این ضلع و شمالی‌ترین بنای مسجد جامع اصفهان، «گنبد تاج‌الملک»، مشهور به گنبد خاکی است که بانی ساختمان آن، وزیر دیگر ملک‌شاه، تاج‌الملک بوده است. کتیبه‌ی کوفی داخل گنبد آن، نام این وزیر و سال ساختمان آن را که ۴۸۱ هجری است، دربردارد.

د) ساختمان‌های ضلع شرقی

ایوان وسط این ضلع، از خارج منظره‌ی سلجوقی خود را به خوبی حفظ کرده و در داخل آن هم قسمت‌های

کوچکی از عهد اولجایتو، ایلخان مسلمان مغول ایران قرار دارد که محراب عالی گچ بری آن از عجایب صنعت گچ بری ایران است و از تزیینات گل و بوته و کتیبه‌هایی ترکیب شده است. در کتیبه‌ی تاریخی وسط آن، نام پادشاه وقت، اولجایتو و وزیر دانشمند او، محمد ساوی و تاریخ ساختمان آن، سال ۷۱۰ هجری، آمده است [همان، ص ۱۱۵ و ۱۱۶].

در آخرین قسمت ساختمان‌های این ضلع، یک شبستان بزرگ و وسیع زمستانی از دوره‌ی حکم‌رانی سلطان محمد بن بایسنقر بن شاهرخ تیموری واقع شده است که سال ساختمان آن در کتیبه‌ی سردر آن، سال ۸۵۱ هجری ذکر شده و از لحاظ سبک ساختمان، از اینیه‌ی بی‌نظیر و تماشایی اصفهان است. قسمت‌های جالب توجه این بنا، غیر از نوع معماری و سبک ساختمان آن، مرمرهای شفاف و درخشانی است که فاصله به فاصله در طاق شبستان نصب شده‌اند و به منزله‌ی چراغ‌هایی برای روشن کردن این شبستان تاریک محسوب می‌شوند. شبستان مزبور ۱۸ چشمه طاق دارد.

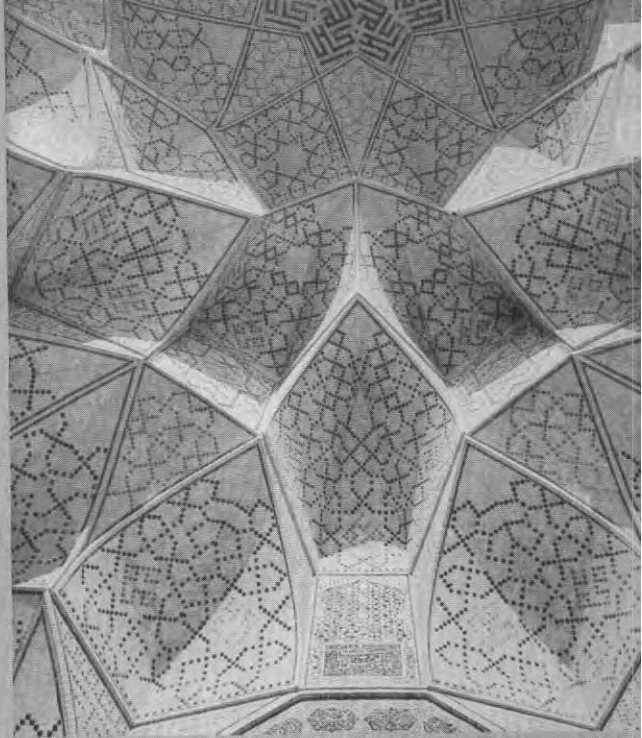
ج) ساختمان‌های ضلع شمالی

ساختمان ایوان وسط این ضلع متعلق به اوایل قرن ششم هجری و دوره‌ی دوم عهد سلجوقی است. از قسمت‌های جالب آن، قطعه سنگ یکپارچه‌ی مرمر

رنگ‌های سه‌رگه‌ای فیروزه‌ای و مشکی بر زمینه‌ی آجری، قهوه‌ای رنگ بر زمینه‌ی آجری، فیروزه‌ای بر زمینه‌ی آجری است.

کتیبه‌ی اصلی این ایوان (صفه‌ی استاد) به نام شاه سلطان حسین صفوی و به خط علی نقی امامی به تاریخ ۱۱۱۲ هجری قمری است. کتیبه‌ی مزبور به خط ثلث سفید بر زمینه‌ی کاشی خشت لاجوردی رنگ نوشته شده است [همان، ص ۱۰۵ و ۱۰۶]. استاد کاشی کار این صفه، محمد امین اصفهانی است. یکی از زیباترین قسمت‌های مسجد که با خطوط بنایی تزیین شده، صفه‌ی کاشی کاری جالبی بر دیوار شمالی این ایوان است که نام استاد آن را نیز در بر دارد [همان، ص ۱۰۹] و از چهار ترنج و یک قسمت مربع شکل در وسط آن تشکیل شده است. زمینه‌ی آن لاجوردی است. داخل و خارج آن با کاشی‌های زیبا و خطوط بنایی تزیین شده و تزیینات اولیه‌ی آجری آن، از صورت ساده سلجوقی خارج شده است.

در جنوب این ایوان، مدخل شبستان بزرگ مسجد از قرن نهم هجری واقع شده است. شبستان کوچک دیگری نیز در همین قسمت قرار دارد. در شمال ایوان غربی، ابتدا یک سردر کاشی کاری نفیسی از قرن نهم هجری وجود دارد که سر در شبستان وسیعی محسوب می‌شود و در عقب ساختمان‌های این ضلع واقع شده است (سردر بیت‌الشتاء). سپس شبستان

ایوان غربی اصفه‌ی استاد، مقرنس کاری سازه

ژست آموزش هنر
۲۸
دوره پنجم شماره دو
زمستان ۱۳۸۶

عمده‌ی تزیینات عهد سلجوقی به خوبی محفوظ مانده است. داخل این ایوان، یک کتیبه‌ی کاشی کاری از دوره‌ی شاه سلیمان صفوی، حاکی از تعمیراتی است که در زمان آن پادشاه انجام گرفته و طاق مقرنس آن که تجدید ساختمان شده، نمونه‌ی بارزی از هنرنمایی استادان این فن در شهر اصفهان است. در شمال این ایوان، یک مدخل صاف و «مدرسه‌ی عمر و پس»، یک شبستان وسیع ۱۸ ستونی قرار دارد که از بناهای دوره‌ی آل مظفر است. طاق‌های زیبای آجرنمای آن که بسیار جالب هستند، در اواخر قرن هشتم ساخته شده‌اند. [هنرفر، ۱۳۵۰: ۷۵-۷۲].

از لحاظ زیبایی، مهم‌ترین واحد مسجد، گنبد کوچک ولی عالی شمالی معروف و گنبد خروکاست، ساخته شده به سال ۱۰۸۸ که درست در نقطه‌ی مقابل محراب قرار دارد. این شاید کامل‌ترین گنبد شناخته شده است. وقار و قدرت به یاد ماندنی گنبد مربوط به ابعادش نیست، بلکه ناشی از طرح آن است. همه‌ی جنبه‌ها با دقت زیاد بررسی شده‌اند و در حد کمال یک غزل، در یک کل کاملاً یکپارچه جوش خورده‌اند. از لحاظ مکانیکی، با ضرورت‌های ریاضی یک گنبد در حد کمال مطلوب برابری

می‌کند.

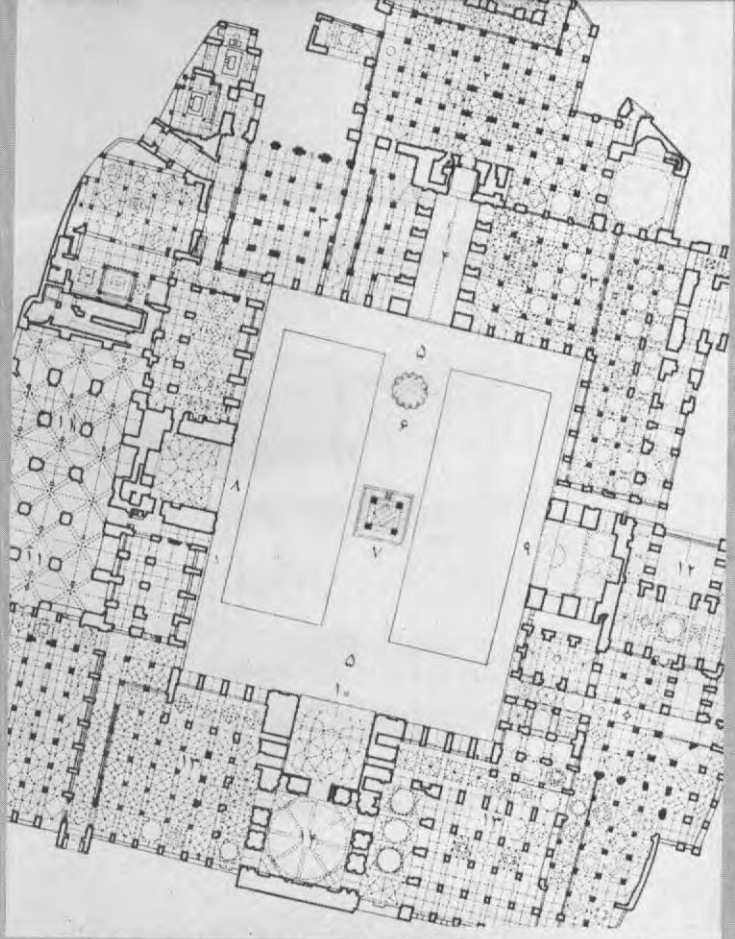
در هر گوشه، چهار طاقچه‌ی هلالی باریک با ستونچه‌های نبشی دنباله‌ی گوشواره‌ها را به سمت پایین تشکیل می‌دهند. از سطح کف، این ستونچه‌ها چشم را با سرعت متوجه‌ی گوشواره‌های سه پره می‌کنند. خود گوشواره را قوس بزرگ‌تری احاطه کرده که همراه با قوس‌های مشابه طول دیواره‌های جانبی، یک حلقه‌ی هشت گوش از قاب‌های کم عمق را نگه داشته و تا پایه‌ی گنبد یکی شده است.

همه‌ی شکل‌های قوسی از جمله دارای یک بدنه است و عنصر کلیدی یا نقشی را تشکیل می‌دهد که از گوشه‌ها آغاز می‌شود و با جامعیتی متوالی، یک عنصر را در میان دیگری فرامی‌گیرد تا آن‌که کثرت آن‌ها به تحلیل می‌رود و به گنبد می‌رسد. بدین سان، گنبد نقطه‌ی اعتدالی یک جریان نیروی عمودرو است. چنین توالی طبیعی و منطقی از شکل‌های یکسان که با دقت تصریح شده باشد، به فضا چنان یکپارچگی و وحدت کاملی می‌بخشد که آن را به اندازه‌ی هر عنصر دیگری در معماری ایرانی، مؤثر می‌سازد. رنگ مفرغی آرام آجر، تنها با حاشیه‌های تزیینی دودی و سفید جلوه‌گر می‌شود و بر حالت موقر آن می‌افزاید. ولی احساس تمامیت محض، از کمال خود شکل ناشی می‌شود. این گنبد تک‌جداره، قریب ۹۰۰ سال بدون هیچ ترک خوردگی در کشوری زلزله‌خیز دوام آورده و شاهده‌ی است بر «ریاضیات دقیق و مکانیک بی‌عیب» معماری عصر سلجوقی [پوپ، ۱۳۶۳: ۱۰۷].

در مقابل ایوان استاد که در ضلع غربی مسجد جامع بنا شده، ایوان شاگرد در ضلع شرقی آن بنا شده است. نماهای خارجی این ایوان تزیینات ساده‌ی آجری دوره‌ی سلجوقیان متعلق به اوایل قرن ششم هجری است که خوش‌بختانه

دست نخورده بر جای مانده و نمونه‌ای از تزیینات اصلی سلجوقی بر نماهای ایوان‌های چهارگانه‌ی مسجد است. به طوری که ضمن شرح ساختمان‌ها و کتیبه‌ها و الواح اضلاع جنوبی، غربی و شمالی مسجد جامع اصفهان به تفصیل بیان شد، برای تحصیل اجر اخروی و یا به صرف آن که از خود نام و نشانی باقی گذاشته باشند، سلاطین، حکم‌رانان، وزرا، اشخاص خیر، هنرمندان و بانیان زینت معابر، اعم از مرد یا زن، در این مسجد بزرگ دوره‌ی سلجوقی به تدریج دخالت‌هایی به عمل آورده‌اند و ضمن انجام تعمیرات لازم، قسمت‌های مهمی از مسجد را از صورت ساده و اولیه‌ی سلجوقی آن خارج کرده و با افزودن صفحات کاشی کاری و تزیینات معقلی (ترکیب آخر و کاشی) یا گچی و سنگ‌های مرمری و الواح و کتیبه‌های متعدد، نماهای داخل و خارج ایوان‌های اطراف را به صورتی دیگر که شرح آن‌ها گذشت، درآورده‌اند. اما نمای خارجی ایوان شاگرد (ایوان شرقی) بدون هیچ گونه دخل و تصرفی، مانند گنبد تاج الملک در شمال مسجد، به صورت اصلی آن باقی مانده و برای کسانی که بخواهند بناهای خالص سلجوقی را، دور از هرگونه تعرض و مداخله‌ای مطالعه کنند، از نمونه‌های عالی موجود در شهر اصفهان است.

در نمای خارجی این ایوان و در داخل دو طاقنمای پایین دست جزوهای طرفین، به خط کوفی ساده از آخر برجسته نوشته شده است. کتیبه‌ی داخل ایوان شاگرد متعلق به دوره‌ی شاه سلیمان صفوی به تاریخ ۱۰۹۳ و به خط محمد محسن امامی است و کتیبه‌ی داخل این ایوان، به خط ثلث سفید بر زمینه‌ی کاشی خشت لاجوردی است که پس از ذکر احادیثی درباره‌ی فضیلت

است. تأکید مزیدی بر ترکیب آن، به وسیله‌ی دو ستون دیگر که در طرفین آن واقع شده‌اند و کمان نوک تیزی بالای آن‌ها را به هم متصل می‌کند، صورت گرفته است. و متناسب اجزای محراب بسیار موزون هستند، و در تزئین آن از گچ‌بری‌های خط‌نوشته و گل و بته و شکل‌های هندسی استفاده شده است. کتیبه‌ای که پیرامون مستطیلی شکل آن‌را پوشانده است، زمینه‌ای مرکب از شکوفه‌ها و برگ‌های نو دمیده دارد. لوح مرکزی آن از بیچ و تاب غیرقربته‌ی شاخ و برگ پوشیده شده است. در عرض لوح تحتانی، نواری انتزاعی مرکب از نوشته‌ی به هم بافته‌ی کوفی به چشم می‌خورد [پیرتیا، شیرازی و ماهرالنقش، ۱۳۸۵: ۴۰-۴۱].

مساجد و آداب شرعی مربوط به آن‌ها، از توجه شاه سلیمان صفوی به این مسجد عقیق حکایت می‌کند [هنرفر، ۱۳۵۰: ۱۳۲].

شاه‌نشین این ایوان، برخلاف شاه‌نشین ایوان مقابل آن (صفه‌ی استاد که با تزیینات کاشی‌کاری و خطوط ثلث و بناهی تزئین شده، صورت اصلی و سلجوقی خود را حفظ کرده است. این شاه‌نشین دارای مقرنس‌های آجری است و در هلال آن، به خط کوفی آجری برجسته، کتیبه نقش بسته است [همان، ص ۱۳۴].

محراب در مسجد از بیشترین حرمت برخوردار است. در اساس، محراب تورفتگی در دیوار قبله است که روبه سوی مکه دارد. در منشأ این عنصر خاص از مسجد، هنوز بحث است. گفته شده است که نشانه‌ی اولیه جهت مکه، نیزه‌ای بود که در زمین فرو برده می‌شد. اهمیت محراب در این است که جهت ایستادن هنگام اقامه‌ی نماز را به مؤمن اطلاع می‌دهد. شکل مقعر آن،

به انعکاس و تقویت صوت کمک می‌کند و وسیله‌ی مفیدی برای امام جماعت است. تأکید بر موضوع محراب، به وسیله‌ی افزایش عرض ایوانی که از صحن به آن سوق می‌یابد، صورت می‌گیرد. این عریض‌تر ساختن ایوان مشرف به محراب را می‌توان در نقشه‌ی دوره‌ی آل بویه‌ی مسجد جامع اصفهان در ایوانی که بعداً به مجموعه‌ی ایوان و گنبد نظام‌الملک منضم شد، مشاهده کرد. محراب‌ها همواره کانون تزیینات بنای مسجد بوده‌اند. در تزئین آن‌ها از سنگ، گچ و کاشی با طرح‌های حکاکی شده و منقوش استفاده می‌شود.

مسجد جامع اصفهان از مساجدی است که محراب‌های متعددی دارند. بلندآوازه‌ترین محراب آن، نه زیرگنبد جنوبی نظام‌الملک، بلکه در ضلع شمالی ایوان غربی آن، در شبستانی قرار دارد که به وسیله‌ی الجایتو ساخته شد. این محراب نمونه‌ی نفیسی از تزئین گچ‌بری است. در دو سوی تورفتگی طاق دار آن، دو ستون کوچک تعبیه شده

منابع

۱. پیرتیا، مهندس محمدرکیم؛ شیرازی، مهندس باقر؛ ماهرالنقش، محمود. مساجد جامع ایران - مسجد جامع اصفهان. ۱۳۸۵.
۲. پوپ، ابراهام. معماری ایران. ترجمه‌ی صدر افشار. انتشارات گوتنبرگ، سال ۱۳۶۳.
۳. هنرفر، لطف‌الله. گنجینه‌ی آثار تاریخی اصفهان - آثار باستانی و الواح و کتیبه‌های تاریخی در اصفهان. تهران. چاپ دوم. ۱۳۵۰.

تصویر طاق‌دار دو طبقه دور تا دور حیاط مسجد در حوضی چند پهلو

